

מלאכת טוחן

זיו קצב

ראשי פרקים:

א. הקדמה

ב. שיטות הראשונים בגדר המלאכה

שיטת רש"י

שיטת רבינו חננאל, הרי"ף והרא"ש

פירוש נוסף דברי הרא"ש

ג. שלושה תירוצים בדברי התוספות

ד. בעקבות הרמב"ם

ה. שיטת הרשב"א – חיתוך לאלתר

ו. פסיקת הלכה

חיתוך סלט

מיעוך בננה

א. הקדמה

מלאכת טוחן נזכרת במשנה במסכת שבת (עג, א) כחלק מסדר מלאכות הקמת המשכן, בו שימשה בשחיקת הסממנים כחלק מתהליך הפקת הצבע ליריעות המשכן. בגמרא, מוזכרת המלאכה במספר מקומות, בעניינים שונים. מתוך עיון בסוגיות הגמרא, המפרשים והיחס ביניהם נברר את גדר מלאכת טוחן.

בדרך כלל הטוחן עושה מן הדבר הנטחן קמח או אבקה (כמו במלאכת טוחן המקורית במשכן), וזהו אב המלאכה. אולם כפי שנראה, האיסור בתולדת מלאכת טוחן שייך גם כאשר מפוררים או חותכים דבר לחתיכות קטנות, ואף בחיתוך סלט וריסוק אוכלים לתינוקות ולמבוגרים. יש לברר אם כן, באילו מקרים בדיוק יתחייב בתולדת המלאכה באוכלים.

נקודת המוצא לביורנו תהיה הסוגיה בדף ע"ד, א בה מביאה הגמרא דוגמאות לתולדות המלאכה:¹

אמר רב פפא: האי מאן דפריס סילקא חייב משום טוחן. אמר רב מנשה: האי מאן דסלית סילתי חייב משום טוחן. אמר רב אשי: אי קפיד אמשחתא חייב משום מחתך.

פריס סילקא - קניבת (=חיתוך) תרדים (רש"י, בגיטין סט, א), סלית סילתי - חיתוך עצים דקים (רש"י שבת, ע"ד, א)² אמשחתא - לחותכן במידה (שם).

מכאן נראה שהאיסור שייך הן באוכלים והן בעצמים אחרים. דברי רב פפא לעיל מעוררים את השאלה, באיזה אופן יתחייב אדם בחיתוך ירקות משום מלאכת טוחן. בדף קנו, ב אומרת המשנה: "מחתכין הדלועין לפני הבהמה בשבת" - מכאן מובן, שלא בכל חיתוך ירק בשבת שייך האיסור.

מורכבת יותר היא הסוגיה בדף קיד, ב:

אמר רב הונא: יוה"כ שחל להיות בשבת, אסור בקניבת ירק. אמר רב מנא: תנא: מנין ליוה"כ שחל להיות בשבת שאסור בקניבת ירק? ת"ל: "שֶׁבֶתוֹן" (שמות טו, כג), שבות למאי? אילימא למלאכה, והכתיב: "לא תַעֲשֶׂה כָּל מְלָאכָה" (שמות כ, י)? אלא לאו, אקניבת ירק, ש"מ. אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: יוה"כ שחל להיות בשבת מותר בקניבת ירק.

ישנם איסורי שבות שהתירו חכמים לעשות בשלהי יוה"כ משום עוגמת נפש, וישנה מחלוקת בסוגיה האם ההיתר בקניבת ירק משום עוגמת נפש ניתן גם ביוה"כ שחל בשבת. בפירוש המושג "קניבת ירק" בו דנה הגמרא, כתב רש"י (שם, "וליתקע") שמדובר בתלישת עלי הירק מן הקלח, על מנת להכין אותם לחיתוך. אולם לדעת התוספות (שם, ד"ה "אלא לקניבת ירק") הקניבה היא החיתוך של הירק עצמו. הדברים מצריכים עוד בירור נוסף, אך על כל פנים מוכרח הדבר שהקניבה היא איננה טחינה ממש, שכן ההיתר משום עוגמת נפש ניתן רק באיסורי שבות ולא באיסורים דאורייתא.

1 מעתה, בכל מקום שלא תוזכר שם המסכת - הכוונה למסכת שבת.

2 מושג זה מפורש בצורה דומה גם כן במקומות שונים בש"ס כגון: שבת ק"ג, ב; ביצה י"ט, ב; ב"ק כ"ב, ב ועוד.

ב. שיטות הראשונים בגדר המלאכה

שיטת רש"י

כמו שהזכרנו, הגמרא בדף עג, ב הביאה שתי דוגמאות לתולדות המלאכה: פרים סילקא (חיתוך תרד) וסלית סילתי (חיתוך עצים להסקה), יש להתמקד ולעיין בהן ובדברי רש"י בפירושן, על מנת שגדר המלאכה לשיטתו יתברר משתיהן ומהיחס ביניהן.

רש"י שם, ד"ה "דפרים סילקא":

במ"ם גרסינן ולא בסמ"ך כדפירש בהעור והרוטב (חולין דף קכ, א) מאי קיפה פירמא מינצייר בלע"ז מחתכו הדק.

ראשית מדגיש רש"י שהלשון היא "פרים" במ"ם דווקא, שהכוונה היא פרימת הסלק ולא לפריסה, שהפריסה היא לחתיכות גדולות ובה לא שייך איסור טוחן, והפרימה היא לחתיכות קטנות. לאחר מכן מפנה לפירושו למילה "קיפה" במסכת חולין שכתב (קכ, א ד"ה "קיפה"): "פירמא דק שבבשר שצולל לתחתית הקדרה". הכוונה היא לפירורים של בשר שנמצאים בתחתית הקדירה, והמילה "פירמא" באה מלשון "פרים" שפירושה הוא, אם כן, חיתוך דק מאוד. המילה מינצייר בסוף דבריו מתפרשת בספר "אוצר לעזי רש"י (ערך "מינצייר"): "לקצוץ, לרסק". לשון קציצה שונה מלשון פריסה, קציצה משמעותה לחתיכות קטנות ממש. בסיום דבריו כותב רש"י: "מחתכו הדק". לכאורה, היה לו לכתוב "מחתכו דק", אלא שבחר בלשון "הדק" המזכירה את הברייתא העוסקת בפיתום הקטורת: "הדק היטב, היטב הדק" (כריתות ו, ב), שם הכוונה היא לכתיתה. מהדיוק בלשונו עולה, שהאיסור משום טוחן שייך בקציצה דווקא, וקרוב לאב מלאכת טוחן.

הגדרה זו, שהאיסור משום טוחן שייך רק בקיצוץ, אינה מסתדרת עם ההגדרה העולה מהדוגמא השניה - "סלית סילתי", שבפירושה כתב רש"י שהאיסור הוא בחיתוך עצים דקים. הרי וודאי שהחיתוך הדק בזרדים ובעצים, שבו לדבריו מתחייב משום טוחן, לא מתקרב לחיתוך הדק (שמשמעותו קיצוץ) שהזכרנו בפרימה. מה גם שרש"י עצמו כתב בעניין עשיית "חלתא" (כוורת של קנים): "עשאן דקות מאחת שתיים או שלוש הרי זה טוחן" (דף עד, ב ד"ה "חייב יא").

נראה, שאין אפשרות לתאם בין שתי הגדרות אופן ביצוע המלאכה שיתחייב בה משום טוחן, העולות מהדוגמאות הנ"ל, ואם כן יש לומר שעל פי רש"י האיסור משום טוחן שייך בכל דבר לפי עניינו. באוכלים - האיסור שייך דווקא בקיצוץ הקרוב למלאכה טוחן הראשונית, ולא בחיתוך רגיל; ובחומרי גלם - מתחייב

בחיתוך המקדים לחלקים על פי הצורך לשימוש בהם.³ ה"אגלי טל" (טוחן, סעיף ז) מסביר את הגדר היוצא מדברי רש"י, שבאוכלים מתחייב בחיתוך דק בתולדת טוחן כיוון שרק דומה לטוחן, אך בחיתוך הקנים שלא שייכת בהם טחינה, שכן היא לא תועיל להם, ממילא בחיתוכם יתחייב באב מלאכה ממש, "דחתיכתם זהו טחינתם ממש".

כעין הגדרה זו ניתן להבין באוצר הגאונים (חלק התשובות, עד, ב) שכתב בפירוש סלית סילתי: "מקצת משוי להו גרמידי (אמה), ומיקצת משוי להו זרתא (זרת) ומקצת משוי להו תרין גרמידי", שאכן אלו חתיכות קטנות, אך ודאי לא דומות לקציצה. וכן מצינו בפירוש השני בערוך (ערך "פרס"), ובמסקנת המאירי, וכן בפסיקת ה"אגרות משה" (או"ח חלק ד, סימן עד) כשנשאל האם יש איסור בחיתוך ירקות לאורך או לרוחב בלבד, וכך כתב:

לע"ד פשוט שרק לעשות בקנים לעשיית חלתא (עד, ב) הוי טוחן בעשיית מקנה אחד שתים או שלוש שהכוונה דשתים או שלוש לפי עובי הקנה שיש ממנה לעשות לצורך החלתא שצריכה בדקות משום שרק טחינה כזו שייך שם אבל לא באוכלין. דאי לא כן הרי ליכא גבול לזה דיהיה אסור לחתוך ככר לחם לחתיכות קטנות אם לא היה היתר שאין טוחן אחר טוחן ופרי גדול כתפוח לג' וד' חלקים...

שיטת רבינו חננאל, הרי"ף והרא"ש

דברי רבינו חננאל נצמד במידה מסוימת באותם השבילים בהם צעדנו בשיטת רש"י, שכן גם כאן נוציא ונבין את שיטתו מתוך דבריו בשתי הדוגמאות שבגמרא, ונראה ששיטתו והגדרתו שונות לגמרי. וכך כתב (עד, ב):

האי מאן דפריס סילקא פי' כעין כתישה ולא כעין חיתוך חייב משום טוחן. וכן מאן דסלית סילתי פי' עצי דקלים שעומדים שיבי שיבי כעין נימין וכשמפרק הנימין הללו יוצא בינית כמין קמח דק לפי' (המנפץ) חייב משום טוחן. ואי קפיד אמשחתא כלומר אם מתכוין לחתוך אלו סילתי זרת זרת אורך כך אחד ואחד חייב משום מחתך.

בתחילת דבריו מדגיש ר"ח שהפעולה בפרימת הסלק היא "כעין כתישה ולא כעין חיתוך", וממילא בחיתוך דק ובקיצוץ לא יתחייב, ובהמשך מפרש שסילתי אלו

3 כעין דברים אלו כתב הרב רבינוביץ' בהבנת שיטת הרמב"ם, ראה דבריו בפתיחה לפרק שביעי בספרו "יד פשוטה", הוצאת מעלות, עמוד קפג, ובהמשך נדון בהם.

עצי דקלים, והטחינה בהם היא בקמח דק היוצא בשבירת הנימין כשמחתך את העץ.⁴ העניין בפירוש זה הוא השוואה ככל הניתן למלאכת טוחן המקורית, והשוואת שתי הפעולות בדוגמאות המובאות בגמרא, ובעצם השוואה בין החיתוך באוכלים לחיתוך בחומרי גלם. כשיטה זו מצינו בדברי הרי"ף (תלמידו של ר"ח) ובפירוש הראשון ב"ערוך". וכן מצינו בפירוש דברי הרא"ש⁵ ובדברי ה"אור זרוע" (סי' ס ד"ה "אמר רב אשי") שצידד בפירוש זה. כמו כן ניתן להבין על פי שיטה זו את לשון "אוצר הגאונים" שהוסיף "אף משום" מחתך "במשווי גרמידי", שיש כאן שתי פעולות - חיתוך העצים וטחינת האבקה הגנוזה בהם.⁶

נמצא שלשיטת רבינו חננאל והמפרשים שהזכרנו, הגדרת מלאכת טוחן הן בגידולי קרקע והן בחומרי גלם היא כעין כתישה הקרובה לטחינה.

המאירי בפירושו במקום מקשה על שיטה זו:

ואין הדברים נראים שהרי קמח זה כנוס בתוך העץ ואין הוא טוחנו אין זה אלא כשובר חבית מלאה קמח והקמח יוצא ועוד שאין חיוב טחינה אלא כשצריך לאותה טחינה וזה כשמפרקו אינו צריך לאותו קמח...

הקמח היוצא מהדקל צבור בו מראש כמו קמח הנמצא בחבית, ואין כאן טחינה אלא חשיפה בעלמא, ועוד, גם אם נאמר שיש כאן טחינה, אין המחתיך חפץ באותו קמח ואינו מתכוון לטוחנו, וזו היא מלאכה שאינה צריכה לגופה ופטור עליה. "שבט הלוי" (ג או"ח, סי' מג) מתרץ ש"הקמח" הכנוס בעץ היה דחוס בצורה שאם לא היה מגלה אותו לא היה יוצא לעולם, ובמעשה הפתיחה נעשית הטחינה שלו, ואינו דומה לקמח שעומד כבר בפני עצמו בחבית. ועוד ניתן לומר שזוהי מלאכה הצריכה לגופה, שצריך את ה"קמח" היוצא, או בפשטות שנוח לו ביציאתו.

פירוש נוסף בדברי הרא"ש

הרא"ש (סימן ה) מצטט את דברי ר"ח בשינוי מסוים, הוא מעתיק את דבריו בפירוש המושג "סלית סילתי", שמדובר בעצי דקלים, בפירוש המושג פרים סילקא. לאחר מכן תמה הרא"ש על פירוש רש"י בפרים סילקא שכן "דבר שהוא אוכל ומחתך אותו דק דק אין שייך ביה טחינה". לכאורה, יוצא שהרא"ש סובר

4 זהו אינו הפירוש הפשוט והמוכר לביטוי ועיין לעיל הערה 2.

5 ה"קורבן נתנאל" שם, אות ת, ובדברינו ב"פירוש נוסף בדברי הרא"ש".

6 אמנם אם נגיד כך קשה, שכן יצא שהרישא של דבריו כרש"י והסיפא כר"ח.

שבחיתוך באוכלים לא שייכת טחינה כלל. ה"קורבן נתנאל" במקום (סעיף ח) כתב שישנה כאן טעות סופר, ואכן דבריו מוסבים על פירוש המושג סלית סילתי, ותמיהת הרא"ש על דברי רש"י, הכוונה היא גם כן ביחס לסלית סילתי, וצריך לומר "דבר שאינו אוכל ומחתך דק דק אין שייך בו טחינה". ה"שלטי גיבורים" (לב, א בדפי הרי"ף ס"ק א) מצטט את דברי הרא"ש כמות שהם ובסופם כתב "א"כ לדידה כל מידי שהוא אוכל מותר לחתכו דק דק", ולפירוש זה יוצא שאכן לפי הרא"ש בחיתוך אוכלים לא שייכת טחינה כלל, ורק בחיתוך חומרי גלם מתחייב בתולדת מלאכת טוחן.

ג. שלשה תירוצים בדברי התוספות

הקושי בדברי התוספות

התוספות בדף עד, ב כתב: "האי מאן דפריס סילקא. דוקא בסילקא שייך טחינה אבל בשאר אוכלין שרי". מדבריו מובן שמבין האוכלים, אך ורק בסלק שייך איסור טחינה, והוא אינו מפרש טעם בדבר.

ועוד, בדף קיד, ב בנוגע להיתר קניבת ירק ביוה"כ כתב התוספות (ד"ה "אלא לקניבת ירק"):

ולא דמי להא דאמר בפרק כלל גדול האי מאן דפריס סילקא חייב משום טוחן, דהתם מיירי בחתיכות קטנות והכא מיירי כשעושה חתיכות גדולות.

לכאורה, לשיטתו אין כאן כלל קושיה, שבפשטות יכול היה לתרץ שאין איסור בקניבת ירק, על פי דבריו בדף עד, ב שהאיסור הוא רק בסילקא ולא בירקות אחרים. בעקבות כך כתב ה"מנחת חינוך" ("מוסך השבת" מלאכת טוחן, ב) שניתן לומר שהתוספות חזרו מדבריהם בדף עד, ב וסוברים שבאמת טחינה שייכת בחיתוך בכל ירק.

שלושה תירוצים בסתירת דברי התוספות

א. ה"נשמת אדם" בכלל יז סק"ג כתב:

אע"כ דס"ל כשעושה חתיכות דקות מאוד שייך טחינה בכל דבר, והא דכ' בפ' כלל גדול דוקא סלקא, היינו אפי' בחתיכות גדולות, ובדף קי"ד אינם סותרים דבריהם אלא שכתבו די"ל שגם בכ"ד שייך טחינה אם הם דקים מאוד.

מדבריו מובן שלדעת התוספות הטחינה הרגילה אכן קיימת גם בשאר ירקות, אך רק בחיתוך דק מאוד (כמו רש"י), וסילקא הוא מיוחד שמתחייבים בו גם כשחותך

לחתיכות גדולות יותר מהרגיל בשאר ירקות, ולכן מובן מה היה קשה לתוספות מ"פריים סילקא", לפי שאין האיסור קיים רק בסילקא אלא שייך בכל דבר. אופיר פרידחי הקשה על פירוש זה שהרי בסוף דבריו בדף קיד, ב כותב התוספות בפירוש שבסלק בדף עד, ב מדובר בחתיכות קטנות. לעניות דעתי ניתן לתרץ שכשאמר התוספות חתיכות קטנות הכוונה היא ביחס לירק רגיל, וצריך עיון.

ב. התוספות רא"ש בפירושו (עד, ב) מוסיף בדברי התוספות את המילים "דוקא בסלקא שייך טחינה שכן דרכה בכך". נראה שהבין את דברי התוספות, "דוקא בסלק", כדוגמה לכל ירק שדרכו להיקצץ, ולכן מובן מה היה קשה לו בקניבת ירק. כעין דברים אלה כתב ה"תרומת הדשן" בתשובה (סי' נו). אך הדברים מצריכים ביאור מה מייחד ירקות אלו שדרכם להיקצץ ורק בהם מתחייב. בחידושים המיוחסים לר"ן (עד, ב) מביא את דברי הרא"ה שכתב "דדוקא סילקא שהוא מחוסר הכשר אחר דהיינו בישול ולאפוקי פת וכל דבר הראוי לאכילה בלא מחוסר הכשר אחר דמותה...". פירוש הדברים הוא, שהמיוחד בירקות אלו הוא שהטחינה בהם משמעותית כחלק מתהליך הכשרתם לאכילה, ולולא טחינה זו לא היו מתקנים לאכילה. כשיטה זו כתב הריטב"א (תלמידו של הרא"ה) וכך ניתן להבין גם מהסיפא של דברי המאירי (עד, ב). ה"מנחת חינוך" (שם) כתב, שהתוספות סבור, שבגוף הדין באמת הטחינה שייכת גם בירקות שנאכלים חיים, אבל רק בחיתוך לחתיכות דקות.

ג. ה"אור זרוע" בדיונו במחלוקת בסוגיית "טוחן אחר טוחן", בסימן ס מביא את דעת ה"יראים":⁷

ועוד ראיתי כתב בשם ה"ר יוסף דהאי מאן דפריים סילקא חייב משום טוחן, משום דאין זה דרך אכילתו. אבל במידי דאורחיה בהכי, כמו לפרר את הפת ודומה לו - מותר לכתחילה, דהיינו דרך אכילתו.

נראה שלדעתו החיוב בפריים סילקא משום טוחן מלמדנו, שאין מחייבים אלא בפעולה שאינה חלק מעצם האכילה,⁸ ולפיכך יתחייב בירקות חיים שיכול לאכלם בלא חיתוך דק. פירוש זה הוא הפוך לגמרי מדברי הרא"ה שהזכרנו, שכן מתחייב דוקא כשלא צריך לאותה טחינה, והיא אינה חלק מתהליך בהכשרת הירק לאכילה.

7 ועיין בהערה יב ב"אור זרוע", הוצאת מכון ירושלים, שדן האם זו אכן דעת ה"יראים".

8 עיין הערה יג ב"אור זרוע" הנ"ל.

סיכום האפשרויות לפירוש הסתירה בדברי התוספות:

א. איסור הטחינה שייך בכל הירקות בחתיכות קטנות, והמיוחד בסלק שמתחייב גם בחתיכות גדולות יותר.

ב. איסור טחינה שייך רק באוכלים וירקות שדרכם להיטחן, כלומר שזהו חלק מתהליך הכשרתם לאכילה.

ג. איסור טחינה שייך דווקא בירקות שהטחינה שלהם אינה נצרכת, ואינה חלק מדרך אכילתם.

כמו שהזכרנו, על פי פירושים אלו התוספות סובר שאכן מתחייב בתנאים מסוימים גם בחיתוך בשאר ירקות, וכשכתב "אבל שאר אוכלין שרי", אין הכוונה שאין איסור בשאר אוכלים לגמרי, אלא כוונתו לאוכלים שלא עומדים בתנאים שהזכרנו בפירושים השונים.

ד. בעקבות הרמב"ם

הרמב"ם בהלכות שבת עוסק במלאכת טוחן בירקות במספר מקומות, וישנם מספר הבדלים בין האזכורים השונים. נעמוד על הבדלים אלו ועל היחס בין האזכורים השונים, כדי להבין את דברי הרמב"ם ושיטתו. בהלכות שבת (ז, ה) כתב:

התולדה היא המלאכה הדומה לאב מאלו האבות. כיצד המחתיך את הירק מעט מעט לבשלו הרי זה חייב שזו המלאכה תולדת טחינה. שהטוחן לוקח גוף אחד ומחלקו לגופים הרבה. וכל העושה דבר הדומה לזה הרי זה תולדת טוחן...

מכאן נראה לכאורה, שסובר הרמב"ם שהחיוב משום טוחן הוא רק כשמחתיך את הירק על מנת לבשלו. ניתן להבין שהשוני והחידוש בדברי הרמב"ם הוא שיתחייב גם בירק שניתן לאכלו חי וחתכו על מנת לבשלו. ה"כסף משנה" במקום (ד"ה "כיצד המחתיך") מביא את השגת הרמ"ך על דברי הרמב"ם, שהיה לו לפרש שאינו יתחייב אלא בירק שאינו נאכל חי, אבל בירק הנאכל חי אינו יתחייב, שהרי התיירו קניבת ירק ביוה"כ. מפרשים רבים תירצו שאכן זוהי כוונת הרמב"ם ומתחייב רק שחתכו על מנת לבשלו, ובאמת דקדק הרמב"ם וכתב "לבשלו",⁹ ובירק הנאכל חי לא יתחייב.

9 ועיין "חזון עובדיה" שבת ד, הלכות טוחן סעיף ו, סק"ו, שהביא מספר רב של מקורות המפרשים את דברי הרמב"ם בצורה דומה.

הרב רבינוביץ' ("יד פשוטה") מעיר במקום שבפירוש המשניות במעשר שני פרק ב כותב הרמב"ם "ירק דרכו להתבשל פרי דרכו להיאכל חי", וניתן להבין שכשכותב הרמב"ם "מחתך את הירק" הכוונה לירק שבהכרח מצריך בישול.

בפרק ח, הפרק המרכזי שבו עוסק הרמב"ם במלאכות, כתב בהלכה טו: "הטוחן כגרוגרת חייב. ועל השוחק תבלין וסמין במכתשת הרי זה טוחן וחייב. המחתיך ירק תלוש הרי זה תולדת טוחן...". לכאורה קשה, שכן כאן לא הזכיר הרמב"ם את התנאים המוזכרים בפרק ז: "על מנת לבשלו" ו"מעט מעט". מסתבר לומר שכיוון שבפרק ז בסמוך כתב הרמב"ם את ההגדרות, סמך עליהן והן אכן ההגדרות הקובעות לחיוב במלאכה. מה גם שההגדרות הכתובות בפרק ז מופיעות כמו שנראה להלן, גם בפרק כא.¹⁰

בפרק כא הלכה יח כתב הרמב"ם:

המחתך את הירק דק דק כדי לבשלו הרי זה תולדת טוחן וחייב. לפיכך אין מרסקין לא את השחת ולא את החרובין לפני בהמה בין דקה בין גסה מפני שנראה כטוחן. אבל מחתכין את הדלועין לפני בהמה ואת הנבלה לפני הכלבים שאין טחינה בפירות.

ראינו, שלדעת הרמב"ם אין טחינה בפירות - דבר שנאכל כמות שהוא חי, ולכן אין בעיה לחתוך את הדלעת לבהמה, שכן הבהמה אוכלת אותה כמות שהיא חיה (משנה קנה, א) וגדר המלאכה אינו מתקיים כאן. בהמשך כתב שיש איסור לרסק את השחת ואת החרובין מפני שנראה כטוחן, ה"כסף משנה" במקום מביא את דברי הרשב"א בתשובה (שו"ת הרשב"א ד, עד) שנשאל היאך כתב הרמב"ם שהאיסור בחיתוך חרובין הוא מפני ש"נראה כטוחן", שהרי האיסור בריסוק חרובין נזכר במשנה בדף קנה, א העוסקת באיסור טרחה בשבת, ולא מוזכר שם האיסור משום טוחן; ועוד, היאך כתב בהמשך דבריו שאין טחינה בפירות שהרי "עיקר טחינה בפירות היא כגון חיטים ושעורים וחרובין עצמן פירות הן" (שם).

מתרץ ה"כסף משנה" שמדובר כאן כשהשחת והחרובין קשים ולכן שייך בהם טחינה, והטרחה המדוברת בגמרא בדף קנה, א היא בחיתוכם כשהם רכים, וכיוון שהגמרא שם עוסקת רק בדיני טרחה, והיינו אומרים שיהיה פטור בחתכם כשהם

10 הרב רבינוביץ' בספרו "יד פשוטה" במקום כתב אחרת, ומדבריו עולה שההגדרה הכתובה בפרק ח היא הקובעת לעניין החיוב, ובאמת יתחייב בכל חיתוך גם שלא על מנת לבשלו, שכן ההגדרה בפרק ז היא רק מהות המלאכה וההיגיון הפנימי שלה - שהחיתוך במהותו הוא על מנת לבשל, אבל לעניין החיוב בפועל גם אם לא עשה את מהות המלאכה יתחייב, שכן נעשתה כאן מלאכה שלמה.

קשים, פוסק הרמב"ם כאן שגם כשאין דין טרחה, הדבר אסור מדין טוחן. ה"מגיד משנה" במקום גם כן תמה מדוע לא כתב הרמב"ם שמדובר בשחת וחרובין כשהם קשים, ולפי דברינו זוהי אכן הכוונה בדבריו. את חלקה השני של הקושיה בדין טחינה בפירות, נוכל לתרץ על פי דברינו לעיל, שהבאנו את החילוק בין פירות לירקות, שירקות הם אלה שאין דרכם להיאכל כמות שהם ללא הכשר.

ה. שיטת הרשב"א - חיתוך לאלתר

הרשב"א (שם) נשאל לגבי פירור לחם לפני תרנגולים בשבת, בתשובתו הוא מוסיף לגדר המלאכה תנאי נוסף שאמנם לא הוזכר עדיין, אך נראה שאין חולקים עליו. השואל הציג התלבטות האם יש לחוש לאיסור משום טוחן בפירור הלחם לתרנגולים. מצד אחד מסתבר שהדבר מותר - כיוון "דקי"ל דשווי אוכלא משווי" (שבת קנה, א) והפירור כאן הוא השוואת הלחם לאוכל לתרנגולים, וכמו דברי המשנה (קנו, ב) שהתירה חיתוך דלועין לפני בהמה בשבת. ואין לחלק בין חיתוך דלעת לבהמה שאוכלת בחתיכות גדולות, לתרנגולים שאוכלים בחתיכות קטנות, שכן אמנם המשנה נקטה את המקרה המוכר בבהמה, אך הוא הדין לכל המקרים הדומים. אולם, מצד שני ייתכן שהדבר ייאסר, שהרי כתבה הגמרא (עד, ב) על "האי מאן דפריס סילקא חייב משום טוחן". ואפילו אם נגיד שמתחייב רק כשמחתכו על מנת לבשלו כמו שכתב הרמב"ם (כא, יח), מכל מקום במקרה שכאן מדובר בטחינה ממש ולא בחיתוך, ולכן כאן לא התנו בעל מנת לבשל.

הרשב"א עונה שמסתבר שהחייב בחיתוך סילקא, וכן בכל דבר שדרכו להתבשל, הוא כשמחתך על מנת לבשלו ומניחו לאחר זמן, "אבל לאוכלו מיד מותר, שלא אסרו על אדם לאכול מאכלו חתיכות גדולות או קטנות", ומוכיח את דבריו מדין ברירה לאלתר שלא מתחייב "דאלמא כל שאוכל לאלתר כדרך שדרכן של בני אדם לאכול אף על פי שיש באותו צד בעצמו חיוב חטאת בשמניח לאחר זמן ואפילו לבו ביום מותר, והכא נמי דכוותה היא". פירוש הדברים הוא שכמו שבברירה כשמניח לאחר זמן יתחייב, אך אם ברר באותה הדרך על מנת לאכול לאלתר הדבר מותר, הוא הדין לעניין טחינה.

הר"ן על הרי"ף (לב, א בדפי הרי"ף) מביא את דברי הרשב"א ומוסיף עליהם את דברי הסמ"ג (לאוין סב, יג) שכתב להתיר לפי שאין טחינה אחר טחינה, וכן כתב המאירי במסכת ביצה דף לד, א. ה"בית יוסף" (או"ח שכא) מביא את דברי הרשב"א ומוסיף שיש להתיר לחתוך אף לכל בני הסעודה. הריב"ש (שו"ת

הריב"ש, ס"י קפד) כתב שיש להגביל את ההיתר בטחינה לאלתר רק כשטוחן ביד, אבל בכלי המיוחד לכך יש לאסור, שכן גם ברירה לאלתר התיירו רק ביד.

ה"שלטי הגיבורים" (לב, א בדפי הרי"ף סק"א) חלק על סברת הרשב"א, שכן אין לדמות טחינה לאלתר לברירה לאלתר, שכן כשבורר לאלתר אין זה נחשב כברירה כלל אלא כדרך אכילה, ועוד, שהיתר ברירה לאלתר, בניגוד לטחינה לאלתר, מפורש הוא בגמרא.¹¹

ו. פסיקת הלכה

חיתוך סלט

הטור כתב באורח חיים בסוף סימן שכא: "אסור לחתוך הירק דק דק שדומה לטוחן". הבית יוסף במקום דן בדברי המפרשים שהבאנו לאורך כל הסוגיה, ובסיכום דברים מביא את כל הקולות שראינו לעיל:

א. הרשב"א שכתב שמותר לחתוך לאלתר, ולמד זאת מדין בורר - משמע שמותר לחתוך לצורך כל בני הסעודה.

ב. התוספות שכתבו בדף עד, ב שמדובר רק בסילקא - וממילא בשאר ירקות מותר.

ג. רבינו חננאל והרא"ש שכתבו שאין שייך טחינה בחיתוך ירקות, אלא רק בטחינה הקרובה לכתשישה.

ד. הרמב"ם שיוצא מדבריו שבירק שחתכו שלא על מנת לבשלו - הדבר מותר לכתחילה.

ה. רש"י שכתב "מחתכו הדק" ומשמע חיתוך דק ביותר, ובסלט אין דרכו להיחתך בצורה כל כך דקה.

אולם בסוף דבריו כתב "ומכל מקום נכון להזהיר שיחתכום לחתיכות גדולות קצת ושיאכלו לאלתר וכל כהאי גוונא נראה דלית ביה בית מיחוש לדברי הכל", וב"שולחן ערוך" (או"ח שכא, יב) כתב בצורה פשוטה וחותרת: "המחתך את הירק דק דק חייב משום טוחן", הרמ"א במקום כתב: "וכל זה לא מיירי אלא בחותך ומניח, אבל לאכלו מיד, הכל שרי, מידי דהוי אבורר לאכול מיד דשרי".

11 ועיין שו"ת הרשב"א, הוצאת "מכון ירושלים", הערה 12, שכתב לדחות את דברי ה"שלטי גיבורים", שאם היה רואה את סוף תשובת הרשב"א היה מודה לו.

ה"משנה ברורה" כתב (שם, סקמ"ה) שיש אומרים שעל פי דבריו ב"בית יוסף" יש להיזהר לחתוך לחתיכות גדולות קצת גם כשמחתך לאכילה לאלתר (שלא כמו דברי הרמ"א),¹² והמקלים בכך בחיתוך בצלים וצנון אין למחות בידם, ועל כל פנים הדבר אסור עד ליציאה לבית הכנסת, שאז נחשב סמוך לסעודה ממש. עוד כתב שמי שחתך את הבצלים והצנון דק דק שעה או יותר לפני הסעודה, קרוב הדבר לומר שחייב חטאת והבצלים אסורים באכילה,¹³ וגם הדבר אסור משום בורה. בסוף דבריו כתב שהחיתוך המותר הוא בסכין ולא בכלי המיוחד לכך, שהרי גם בבורר אם ברר בכלי המיוחד לכך גם לאלתר, חייב.¹⁴

ה"שמירת שבת כהלכתה" (ו, ו) כתב כדברי ה"משנה ברורה":

גידולי קרקע חיים, כגון פירות או ירקות שאינם מבושלים, שמרסקים אותם כדי לאוכלם, אסור לרסקם, אבל מותר לחתוך בסכין חתיכות גדולות קצת, אך לא יחתוך דק דק, ויקפיד לעשות זאת סמוך לסעודה.

ה"חזון עובדיה" בכרך ד, בהלכות טוחן, ח כתב:

המחתך ירק דק דק להניח לסעודה אחרת חייב משום טוחן, אבל אם לאכול לאלתר מותר. ומותר לעשות סלט ולחתוך הירקות דק דק, על דעת לאכול לאלתר.

בהערה ח שם כתב שדברי ה"בית יוסף" ש"נכון להזהיר שיחתכום לחתיכות גדולות" אינם אלא לרווחא דמילתא, ומכל מקום אינם עיקר הדין, והביא מספר פוסקים שכתבו כן, ועיין שם. אולם, בספר "ילקוט יוסף", (שבת ג סי' שכא, ה) כתב שיש מקום להחמיר: "והמחמיר לחתוך הירקות לחתיכות גדולות קצת, ולאוכלם לאלתר, תבוא עליו הברכה".¹⁵

12 ועיין משנ"ב הוצאת "דרשו", הערה 59.

13 ועיין מה שכתב על כך הגר"ע יוסף ב"לוית חן" סי' מג, והערה 61 במשנ"ב הוצאת "דרשו".

14 ועיין משנ"ב הוצאת "דרשו", הערה 60 בגדר שיעור חתיכות גדולות קצת, ושיעור דק דק.

15 הרב טוביה בר-אילן הסביר שנראה לומר שכשכתב ה"שולחן ערוך" בפסקתו "המחתך את הירק דק דק חייב משום טוחן", פסק כך שכן אלו הם דברי הגמרא בפשטות, לפני כל הדיונים שראינו במפרשים, ולכן כשבא לפסוק הלכה כתב את מה שעולה מדברי הגמרא בפשטות. עוד ניתן לומר שבגדר דין זה ניתן לטעות ולהיכשל בקלות רבה, ולכן סתם כך כדי להסיר מכשול בדין דאורייתא.

מיעוך בננה

ה"חזון איש" באו"ח סימן נו, כתב כדברי ה"שלטי גיבורים" לסתור את דברי הרשב"א שהתיר לאלתר, וכן את שאר ההיתרים שהזכיר ה"בית יוסף" שכן סתם את דבריו בפשטות ב"שולחן ערוך". לכן כתב שיש לאסור ריסוק בננות לתינוק, ולהתיר רק בשינוי על ידי קת הסכין או הכף, ואין לומר שהדבר מותר כיוון שהבננה נשאת בגוש אחד לאחר המיעוך, שכן אין הבדל בין דבר יבש המתפורר על ידי הטחינה לחלקים קטנים, לבין דבר לח שלאחר הריסוק נשאר כגוש אחד.¹⁶

ה"שמירת שבת כהלכתה" פסק כ"חזון איש", וכך כתב בפרק ו, הלכה ח:

אסור למעך בננה, אף שנשאת גוש אחד מחמת הלחות העצמית שבה, וכן אסור למעך עגבניה וכדו', אך בעבור הנצרך לכך המתקשה לאכול - מותר, ובלבד שיעשה כן על ידי שינוי גמור, כגון בכף¹⁷ או בידית המזלג, ולא בשיני המזלג כדרך שרגילים לעשות בימות החול, ויעשה כן סמוך לאכילה.

ה"אגרות משה" (או"ח ד, עד) פסק שמותר למעוך ולרסק בננות לתינוקות כדרך שמרסק בחול ואינו מצריך שינוי, ועוד מוסיף שלכאורה גם לדעת ה"חזון איש" עצמו יש להתיר זאת:

אבל בריסוק הבננות נראה שאין לאסור אף לשיטת החזון איש דאין להתיר אף סמוך לאכילה בדק דק כטחינה ממש דעניין טחינה הוא שנעשו פירורין ברסיסין דקין כטחינת קמח וכדומה וזה א"א לעשות ע"י מזלג וכף אלא דנשאר רק חתיכה אחת אך שנעשה רך מאוד בלחות הרבה וגם המראה לא נשתנה, דהחזון איש בעצמו בד"ה ולהאמור כתב שכעין זה לא הוי טחינה דכתב דמיירי שאינן נפרכין לרסיסין אלא נעשין רכין ואין זה טחינה, וכן מסתבר בפשטות שלכן לא שייך טחינה בריסוק בננות, ולכן לא מובן מה שכתב החזון איש...

בהמשך דבריו מסביר ה"אגרות משה" שאפילו לדעת ה"חזון איש" עצמו הטחינה בבנות תהיה מותרת, שכן הוא עצמו מביא ראיה לכך שאין הבדל אם מדובר בדבר יבש שמתפרק לרסיסים או שנעשה גוש אחד רטוב לעניין חיוב טוחן, מגרוגרות (=תאנים יבשים), ואין דומה בננה לגרוגרות, שכן הגרוגרות ניכרות שרוסקו גם כאשר הן דבוקות, ואילו בננה לעולם נשאת כדבר אחד ככתחילה.

16 ראה משנ"ב מהדורת "דרשו" סי' שכא, הערה 52.

17 ועיין הערה כא שם, שהסביר למה כתב לשנות בכף ולא בידית הכף.

ה"חזון עובדיה" חולק על דברי ה"חזון איש"¹⁸ וה"שמירת שבת כהלכתה" ופסק בהלכות טוחן, סעיף ו:

מותר לכתחילה לרסק בננה או ירקות מבושלים בשיני המזלג לצורך מאכל התינוק, כדי להאכילו לאלתר...¹⁹

18 והביא שם בהערה ו באריכות רבה לדחות דבריו, עיי"ש.

19 וכן בילקו"י סי' שכא, כט כתב בפירוש "ואין צריך לעשות בשינוי".